

УДК 821.161.2-14.09В.Стус

ТЕТЯНА ВИННИК

(Київ)

ЛІРИЧНИЙ СЮЖЕТ В ІДИЛІЇ

Ключові слова: ліричний сюжет, фабула, ідилія.

Жанр ідилії посідає важливе місце у світовій літературі, оскільки має давню історію та традицію. Він походить з античних часів, коли тогочасні поети прагли прославляти у своїх творах безтурботність життя.

Назву «ідилія» запровадив давньогрецький поет Теоокріт (3 ст. до н. е.), написавши збірку «Ідилія», – переважно гекзаметрами. Його ліричний герой – представник пастушого простолюду – контрастував із зіпсованим городянином та характеризувався надмірною чутливістю та статечністю. У новоєвропейській літературі ідилія поширилася завдяки руссоїстській концепції «повернення до природи», особливо після появи «Ідилій» С. Геснера у 1756 році. Основні мотиви – безтурботне, щасливе життя дітей на землі, їхнє гармонійне світовідчужання. В українській поезії першим до цього жанру звернувся Л. Боровиковський («Подражаніє Горацію») [6, с. 301].

З античних часів і до сьогодення ідилічна лірика зазнала певних змін і трансформацій у національних літературах, проте дійшла і до наших часів. У зв'язку з цим постає питання про вивчення та дослідження ліричного сюжету в ідиліях у творчості поетів ХХ століття, зокрема в поезії Василя Стуса.

Актуальність статті зумовлена необхідністю системного підходу до аналізу

ліричного сюжету в ідилії, переосмислення закономірностей функціонування ідилічного жанру в контексті модерністської літератури ХХ століття.

Теоретичне обґрунтування ліричного сюжету здійснено у працях зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема в роботах С. Баранова [1], В. Белінського [2], В. Вацура [3], О. Веселовського [4], І. Виноградова [5], М. Гаспарова [8], А. Гаркаві [7], Л. Гінзбург [9], В. Кожінова [14], Н. Копилової [15], Ю. Лотмана [13], Д. Магомедова [13], Л. Сенчина [19], Т. Сільман [22], О. Слонь [23], І. Силантьєва [21], Б. Томашевського [27], Ю. Тинянова [26], Л. Тимофєєва [25], В. Холшевникова [28], Л. Цілевич [29] та ін.

Досліджуючи питання ліричного сюжету, літературознавці не звертали уваги на закономірності функціонування ліричного сюжету в жанрі ідилії.

Ідилічна поезія розглядається у праці В. Ганіна «Поетика пасторалі» [6], де автор досліджує пастораль у діахронії, визначає основні етапи розвитку вказаного жанру.

Т. Чеснокова [30] у своїх дослідженнях визначає основні мотиви ідилічної поезії у творчості В. Шекспіра, окреслює основні характеристики ідилії та пасторалі в літературі.

Мета статті полягає у комплексному аналізі особливостей ліричного сюжету та прийомів сюжетотворення в ідилії у творчості Василя Стуса.

Отримавши свої витоки в античній літературі, жанр ідилії еволюціонував, змінювався й трансформовався в сучасній європейській літературі. Розгляд ідилічної поезії ХХ століття допоможе встановити сутність трансформаційних змін у зазначених жанрах та визначити місце жанру ідилії у творчості поета-шістдесятника Василя Стуса.

Оскільки у сучасній літературі та у літературі ХХ століття чисті форми класичної ідилії у творчості поетів зустрічаються нечасто, а їй притаманні численні модифікації, які розширюють тематичний ареал, це потрібно пам'ятати при вивченні фабульної структури ідилічної лірики у поезії ХХ століття, при аналізі хронотопу (просторово-часових орієнтирів), художньо-стильової системи, використаних художніх засобів та образів, необхідним також є визначення авторської інтенції у цих жанрах.

У творчості Василя Стуса ідилічні модифікації набувають особливого змісту. Зокрема, збірки «Зимові дерева» та «Палімпсести» позначені саме такою тональністю. Характерними рисами втілення ліричного сюжету в цьому жанрі є такі особливості, як, зокрема, формування особливого виду ідилічної поезії, побудованої за сюжетотвірним принципом контрасту.

Умовно структура ідилічної поезії Василя Стуса поділяється на дві частини: ідилічну та антиідилічну. Ідилічний компонент твору відображає внутрішній світ ліричного суб'єкта, який об'єктивується спогадами про Україну, силами природи, романтичними почуттями. Антиідилічний компонент відображає зовнішній світ ліричного героя в образах замкнутого простору, тюремної камери, наглядців, жорстокості і несправедливості світу («Немов рубін у чорнім адамаш-ку...» [24, с. 287], «Ці сосни, вбрані в синій-синій іній...» [24, с. 258], «Сповільнено твій час прозрінь...» [24, с. 255], «Навпроти – графіка гори...» [24, с. 314], «Старо-

го пня непроминальний спомин...» [24, с. 162] та ін.).

На семантичному рівні в ідилічній ліриці митця відбувається гармонізація ідилічних та екзистенційних настроїв.

Песимістична тональність антиїдилічних компонентів твору долається гармонійними образами (рідна земля, вітчизна, природна стихія, почуття обов'язку, кохання), які на метатекстовому рівні утворюють струнку аксіологічну вертикаль («Ми з теміні виходимо на світ...» [24, с. 160], «Мертвий сон галактик...» [24, с. 154–155], «Вік би не бачити і не чуть...» [24, с. 139], «Сто дзеркал спрямовано на мене...» [24, с. 123], «Так явно світ тобі належать став...» [24, с. 107] та ін.).

Визначальною рисою у формуванні ідилічного сюжету в поезії Василя Стуса є заглиблення ліричного суб'єкта у власний внутрішній світ, де продукуються переплетіння ідилічних картин минулого та майбутнього («Як страшно відкриватися добру...» [24, с. 116], «Вимріяна і жива донині...» [24, с. 137], «Як тихо на землі! Як тихо!» [24, с. 193], «Так явно світ тобі належать став...» [24, с. 107], «Рятуючись від сумнівів...» [24, с. 115], «Схились до мушлі спогадів і слухай...» [24, с. 195] та ін.).

Особливістю сюжетотворення є також семантичний зсув усередині ідилічної лірики, який ґрунтується на цілком об'єктивних візуальних образах (предмети інтер'єру, природа), котрі несподівано асоціативно перетікають у глибокий філософський роздум або життєве узагальнення («Сповільнено твій час прозрись...» [24, с. 255], «Навпроти – графіка гори...» [24, с. 314], «Вік би не бачити і не чуть...» [24, с. 139], «Сто дзеркал спрямовано на мене...» [24, с. 123] та ін.).

У поезії «Лісова ідилія» ліричний сюжет утілюється крізь призму яскравого та деталізованого відображення життя природи й лісу. На асоціативному рівні опис життя звірів апелює до загальної моделі функціонування світу природи та світу людей: «Та ящірки, мов коні, шії витягли / із шпар – у простір. З теміні – в весну / і топчуть невідбитими копитами / малу і недолугу сарану...» [24, с. 47].

Ліричний сюжет ідилічної поезії «Немов рубін у чорнім адамашку...» будується за принципом контрасту. Якщо перша частина твору сповнена песимістичних переживань та душевного болю ліричного суб'єкта («Немов рубін у чорнім адамашку, / обачно критий білим німуванням, / так снінь моїх озерце шарлатове / лямує обережок начувань...» [24, с. 287]), то завершення поезії відбувається у гармонійному ключі філософських роздумів («Ти мій не ворог, ні? Авжеж, не ворог. / Не побратим? А ні, не побратим. / А хто ж ти є? А твій суворий янгол, / народжений до свого живоття...» [24, с. 287]).

Поетичній твір «Ці сосни, вбрані в синій-синій іній...» поєднує елементи ідилії й антиїдилії, відображаючи складні переплетіння часу та простору у свідомості ліричного суб'єкта. Наскрізним зоровим образом поезії постає символ сосни, який формує міфопоетичні уявлення. Сосна символізує у народній традиції, з одного боку, безсмертя та довголіття, а з іншого – апелює до потойбічного світу, оскільки саме у соснових вогнищах спалювали тіла померлих у дохристиянські часи: «Ці сосни, вбрані в синій-синій іній, / на взгір'я збігли і завмерлі, мерехтом – / чи то цвинтарним ачи межисвітнім – / мені відкрили візерунки душ: / омиті потойбічною водою...» [24, с. 258]. Таким чином, ліричний сюжет у поезії транс-

формується за допомогою авторського прийому – усвідомленого змалювання образу сосни як маркера духовного відродження та віднайдення сенсу буття: *«Мені за березневі є дари – / оця богорожденність, стала святість / оце світіння полохких світань / світів жертвовних, що мене запалює / всенепогасним і ламким, як крига, / огнем співучих надторосів – криг...»* [24, с. 258].

Докладніше проаналізуємо ідилію В. Стуса «Сто дзеркал спрямовано на мене...» [24, с. 123].

У цій поезії ліричний сюжет будується за допомогою семантичного зсуву, що ґрунтується на об'єктивних візуальних образах, які несподівано асоціативно перетікають у глибокий філософський монолог.

У вірші розкривається мотив двійника: ліричний герой дивиться у своє віддзеркалення у люстрі, помічаючи, як зникають межі між справжнім і відображеним «Я»: *«Сто дзеркал спрямовано на мене, / в самоту мою і німоту»* [24, с. 123].

Метафоризований числівник «сто» має символічне значення. Філософські й культурологічні виміри категорій символу, числа і простору обґрунтував німецький філософ О. Шпенглер. Згідно з його концепцією, число пов'язане з екзистенційним самоусвідомленням особистості, моментом самопородження «Я», бо осягнення світу крізь виміри числових категорій є не тільки способом означення кількості та сутнісності, але й моральним самоокресленням культури. Особистість, осягаючи сенс числа, оволодіває у такий спосіб співвіднесеним із нею навколишнім світом.

На думку І. Дзюби, «то не якісь дзеркала світу, а сто очей його власного сумління й суворого самоперемірювання» [11, с. 15]. Звідси – екзистенційне усвідомлення ліричним героєм самоти як єдиної можливої форми існування суб'єкта у світі.

Досліджуючи символіку числа «сто» крізь призму трансцендентного виміру буття, О. Росінська пише: «“Сто” для поезики творів В. Стуса – синкретичний символ, за допомогою якого суб'єкт вимірює не тільки свій внутрішній світ та «чуже», але й час, і простір, тобто світ внутрішній і зовнішній. У такий спосіб число «сто» для ліричного суб'єкта В. Стуса є головним мірилом зовнішнього і внутрішнього світу, передусім світу чужого, «не я», що може бути ворожим, що пропонує ліричному суб'єктові лише одну з можливих самореалізацій» [18, с. 10–11]. За О. Росінською, під самотою слід розуміти символічно-онтологічну сутність «одиниці» («одиничності»), що дозволяє сприйняти закладену в поезії В. Стуса символіку «межі» – переходу з одного рівня буттєвості на інший, здійснюваного через симетрію понять, закладених в образах «смертеіснування» й «життєсмерть».

Ліричний герой намагається осмислити ілюзорність світу. Він самозаглиблюється, прагнучи шляхом пізнання осягнути власне «я» і віднайти свою самість. За словами І. Дзюби, «у зосередженій на самопізнанні поезії неминуче з'являється проблема ідентичності свого «Я», і тоді самопізнання зі спокійного, а то й комфортного стає дискомфортним, болісним, почасти й розкладовим (хоча сильна воля зрештою бере гору над дезінтегруючим самоаналізом)» [11, с. 15].

Поряд із проблемою ідентичності у творчості В. Стуса помітна проблема власного життєтворення. Досліджуючи творчість поета, Е. Соловей зазначає, що проблема власного життєтворення для Василя Стуса постала «у характер-

ній запитальній формі» [23, с. 264]. Запитання та запитання у формі відповіді, які ставить собі ліричний герой, є способом самоусвідомлення, а відтак і звільнення від внутрішньої дисгармонії.

Душевний дискомфорт, балансування свідомості ліричного героя між двома реальностями – світом живих та потойбіччям, утворюють конфлікт твору: «Справді – тут? Ти справді – тут? / Напевне ти таки не тут. Таки не тут» [24, с. 123].

Ліричний сюжет у цій поезії розвивається ніби на межі двох світів, це «шов», що відділяє зовнішній світ від внутрішнього: людини соціума та внутрішньої людини, яка живе у свідомості ліричного героя.

Модифікація образу ліричного героя підпорядкована основній функції ліричного сюжету, виражаючи драму вселенської духовної самотності.

Фабула поезії «Сто дзеркал спрямовано на мене» – це форма спілкування поета із самим собою, зі світом, із читачем.

Не визначене місце перебування ліричного героя, який осмислює себе у різних просторових вимірах («тут», «там»), між двома світами («Хто еси? Живий чи мрець? Чи, може, / і живий і мрець?»). Тому не виникає питання про конкретне місце дії: не зовнішнє влітається у внутрішнє, аби, скориставшись його формами, бути зрозумілим, а зовнішнє підпорядковує форми внутрішнього, роблячи їх формою свого вираження: «Ось він, довгожданний дощ. Як з решета. / Заливає душу, всю в сльозах». Дія відбувається у теперішньому часі («Сто дзеркал спрямовано на мене», «...довгожданний дощ. Як з решета. / Заливає душу, всю в сльозах»), ідеться і про обмежені в просторі й часі відрізки хронотопу («Сто твоїх конань. Твоїх народжень»).

Хронотоп допомагає розкрити внутрішній стан ліричного героя, зокрема завдяки «хронотопу дощу», який «довгожданний», розкриваються спрагли страждання ліричного героя, душа якого виболена, «вся в сльозах».

Шлях ліричного героя до себеусвідомлення у часі, намагання відновити континуум «втраченого» часу власного «Я» через життя-смерть («Сто твоїх конань. Твоїх народжень»), умотивованість граничністю і надмірністю страждань необхідні для існування самоцінної особистості. Самоцінність ліричного героя досягається шляхом екзистенційної самотності: «Хто еси? Живий чи мрець? Чи, може, / І живий і мрець? І сам на сам?» У такий спосіб ліричний герой, поглянувши на себе через «дзеркала сумління», знаходить можливість зберегти себе.

Отже, ліричний сюжет у поезії «Сто дзеркал спрямовано на мене» будується за допомогою семантичного зсуву, що ґрунтується на об'єктивних візуальних образах, які несподівано асоціативно перетікають у глибокий філософський монолог.

Таким чином, у ліричному сюжеті ідилічної поезії Василя Стуса відображаються складні внутрішні перипетії ліричного суб'єкта, формується система новаторських візуальних образів, будується система життєвих орієнтирів. Ліричний сюжет ідилічної поезії втілюється за сюжетотвірним принципом контрасту, за допомогою наскрізного символічного образу як авторського прийому та на основі семантичного зсуву ідилічної поезії.

Отже, ідилічна поезія зазнала суттєвих змін і трансформацій упродовж свого багатолітнього розвитку.

У ХХ столітті в українській ліриці, зокрема у поезії Василя Стуса, можемо

спостерігати домінування особливих тенденцій в ідилічному сюжетотворенні. Так, ліричний сюжет у модифікаціях цього жанру в поезіях поета-шістдесятника має різні способи трансформації: за допомогою асоціативного зв'язку, будується за принципом контрасту чи втілюється за допомогою авторського прийому – усвідомленого використання автором певного образу як маркера, який у творі є символічним. Хронотоп у ліричному сюжеті відображає складні переплетіння часу та простору у свідомості ліричного суб'єкта.

Проблема осмислення та вивчення ідилічного жанру в українській та європейській літературі ХХ століття залишається актуальною і потребує подальшого аналізу та вивчення. Зокрема, перспективним залишається дослідження закономірностей трансформації ідилічного жанру в сучасній поезії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов С. Ю. Идиллия в творчестве К. Н. Батюшкова / С. Ю. Баранов // Развитие жанров русской лирики конца XVIII–XIX веков / С. Б. Баранов. – Куйбышев, 1990. – С. 52–64.
2. Белинский В. Г. Разделение поэзии на роды и виды / В. Г. Белинский // Полное собрание сочинений : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1953–1959.
3. Вацуро В. Э. Русская идиллия в эпоху романтизма / В. Э. Вацуро // Русский романтизм. – Л, 1978. – С. 118–138.
4. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – Л. : ГИХЛ, 1940. – 648 с.
5. Виноградов И. А. Теория литературы / И. А. Виноградов. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1936. – 228 с.
6. Ганин В. Н. Поэтика пасторали : Эволюция английской пасторальной поэзии XVI–XVII веков / В. Н. Ганин. – Oxford, 1998. – 193 с.
7. Гаркави А. М. Проблема родовой классификации литературных жанров и некоторые возможности изучения лирики Н. А. Некрасова / А. М. Гаркави // Жанр и композиция литературного произведения. – Калининград, 1876. – Вып. 2. – С. 49–63.
8. Гаспаров М. К анализу композиции лирического стихотворения / М. Гаспаров // Целостность художественного произведения и проблемы его анализа в школьном и вузовском изучении литературы. – Донецк, 1977.
9. Гинзбург Л. О лирике / Л. Гинзбург. – Л. : Сов. писатель, 1974. – 54 с.
10. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / М. Довгалевський. – К. : Мистецтво, 1973.
11. Дубровська О. Т. Жанрові традиції оди в українській поезії / О. Т. Дубровська // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету. Серія : Літературознавство. – Х., 1997. – Вип. 6 (11). – С. 1–6.
12. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
13. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман // О поэтах и поэзии : Анализ поэт. текста / Ю. М. Лотман; М. Л. Гаспаров. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 846 с.
14. Кожин В. В. Сюжет, фабула, композиция / В. В. Кожин // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. – М., 1964. – Ч. 2 : Роды и жанры литературы. – С. 408–485.
15. Копылова Н. И. Трактовка композиції лирического произведения в современном литературоведении (в работах 60–70-х гг.) / Н. И. Копылова // Поэтика литературы и фольклора. – Воронеж, 1980. – 356 с.
16. Косянчук О. До питання про одичну поезію в давній українській літературі / О. Косянчук // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2010. – Вип. 17. – С. 107–110.

17. Косянчук О. О. Генеза та еволюція жанру оди в українській поезії XVI – XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Російська література» / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 19 с.
18. Магомедова Д. М. Идиллический мир в жанрах послания и элегии / Д. М. Магомедова // Болдинские чтения. – Н. Новгород, 1999. – 224 с.
19. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво / Ф. Прокопович // Філософські твори / Ф. Прокопович. – К., 1979. – Т. 1. – С. 103–507.
20. Сенчина Л. Т. Жанровая эволюция идиллии (на материале русской поэзии XVIII – первой половины XIX века) : дис. ... канд. філол. наук / Л. Т. Сенчина. – Тбилиси, 1990. – 178 с.
21. Силантьев И. Сюжет как фактор жанрообразования в средневековой русской литературе / И. Силантьев. – Новосибирск, 1996. – 96 с.
22. Сильман Т. И. Заметки о лирике / Т. И. Сильман. – Л. : Сов. писатель, 1977. – 223 с.
23. Слонь О. В. Композиция традиционных и нетрадиционных жанров русской лирики середины XIX века (на материале поэзии Н. А. Некрасова) : автореф. на соискание науч. степени канд. филол. наук / О. В. Слонь. – Самара, 2007. – 18 с.
24. Стус В. Палімпсест : Вибране / В. Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
25. Тимофеев Л. И. Стих и проза / Л. И. Тимофеев. – М. : Учпедгиз, 1938. – 165 с.
26. Тынянов Ю. Н. Ода как ораторский жанр / Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – М., 1977. – С. 227–252.
27. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика / Б. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
28. Холшевников В. Е. Анализ композиции лирического стихотворения / В. Е. Холшевников // Анализ одного стихотворения : межвуз. сб. / Ленингр. гос. ун-т. – Л., 1985. – 248 с.
29. Цилевич Л. М. Сюжетность как литературоведческая категория / Л. М. Цилевич // Сюжет и художественная система. – Даугавпилс, 1983. – 155 с.
30. Чеснокова Т. Г. Шекспир и пасторальная традиция английского Возрождения : (Пасторальные мотивы в комедиях У. Шекспира) / Т. Г. Чеснокова. – М. : МАКС Пресс, 2000.

ТАТЬЯНА ВИННИК

ЛИРИЧЕСКИЙ СЮЖЕТ В ИДИЛЛИИ

В статье осуществлен анализ особенностей лирического сюжета и приемов сюжетосоздания в идиллии в творчестве В. Стуса. Признаками формирования лирического сюжета являются: углубление лирического субъекта в свой внутренний мир, воспроизведение семантического сдвига жанра. В связи с модификациями жанров обнаружено формирование лирического сюжета, построенного по принципу контраста.

Ключевые слова: *лирический сюжет, фабула, идиллия.*

TETIANA VYNNYK

LYRICAL PLOT IN ODE AND IDYLL

The article analyzes the characteristics of the lyrical plot and the techniques of plot creation in ode and idyll of the poetry by Vasyl Stus. The features of formation of the lyrical plot are: deepening of the lyrical subject in their own inner world, representation of semantic shift in these genres of poetry. In connection with modifications of genres the formation of lyrical story built on the principle of contrast is revealed.

Key words: *lyric subject, fabula, idyll.*

Одержано 9.04.2014 р.